

מה מצאה תהילה בעגנון - המהדורה המודפסת

haaretz.co.il/literature/safrut/print/2012-09-24/ty-article/0000017f-e857-df5f-a17f-fbdf496b0000

צרויה שלו

24 בספטמבר 2012

מאה וארבע שנים התחלפו זו בזו בחייה של תהילה עד שהחליטה שהגיעה זמנה "להחזיר הפיקדון לבעליו", להסתלק מן העולם. היתה זו כמדומה ההחלטה המכרעת היחידה בחייה הארוכים, פרט להחלטתה לעלות לארץ-ישראל, שעשתה בעצמה. הילדה-הנערה שגורלה נקבע על ידי אחרים - אב נוקשה, אל נוקם ונוטר וחוקיות דטרמיניסטית איומה, התעקשה לבחור בעצמה את מועד פטירתה, לדאוג בעצמה לכל ההכנות והסידורים, כולל הזמנת הנשים העתידות לרחוץ ולטהר את גופתה, מיד לאחר שעלה בידה להשלים בעזרת המספר את כתיבת האיגרת לשרגא, ארוסה.

תשעים ושלוש שנים קודם לכן ביטל אביה את ארוסיה לחתן שבחר לה משום שנתגלה כחסיד, והשיא אותה לאיש אחר. לאחר ששני בניהם מתו מיתות משונות, כמו באותה אגדה עתיקה על החולדה והבור, הבינה כי עליה לבקש מחילה משרגא בשם אביה על הפרת ההבטחה, אולם בעלה נפטר לפני שהספיק לאתר את שרגא, ואף שרגא עצמו נפטר בטרם תפסיק תהילה לבקש את מחילתו. גם לאחר מותו לא פסקו המכות שהחריבו את חייה, ובתה היחידה שנותרה לה, ששודכה לחתן מופלג בתורה ומוסמך לרבנות, השתמדה ערב חופתה. והנה, כעבור עשרות שנים, היא מגוללת את סיפור המעשה באוזני המספר כדי שיכתוב בעבורה את מכתב המחילה, שהיא עתידה להניח בכד, ולחתום אותו בחומר חותם, ואת הכד החתום עם המכתב בבטנו תיקח עמה לקברה עוד באותו היום, להפתעת מכריה שסברו כי כבר "הוצאת את עצמך מחברת ההולכים לעולמם", ואת כל זאת תעשה במתינות, בנחישות ובחן, ב"מעין שחוק של ניצחון כתינוקת שניצחה בחכמתה זקנים ממנה".

אבל מדוע? מדוע בחרה דווקא במועד זה? הצדקת מאירת הפנים, אשר "אור עיניה חסד ורחמים וקמטי פניה ברכה ושלום", שהיתה בה "זריזות של עלמות", שמבוקר עד ערב היתה עסוקה בעשיית מצוות, שחששה "שמא מיותרת אני בעולם ומבקשים להפטר ממני", מה גרם לה פתאום לאבד את הטעם בחייה, בעודה בריאה, צלולה ופעילה, ולתכנן בדקדקנות מפליאה את פרישתה לבית עולמה? האם זה אכן המפגש עם המספר שגרם למותה, כפי שמפרש עמוס עוז בספרו "שתיקת השמים", מפגש שהבהיר לה כי תשעים ושלוש שנה קודם לכן נגרם לה עוול כבד וממנו הסתעפו עוד ועוד עוולות? וכשהיא מבינה זאת היא קצה בחייה ויוצאת מן העולם "בטריקת דלת"?

מאיר דה האן, זקנה יהודייה (פרט), 1880. חזור לעסקיך בני

לכאורה, עוול גדול אכן נגרם לאותה ילדה-נערה בביטול שידוכיה לשרגא, אולם אין דבר בדבריה של תהילה המעיד על כך. "השנים נהגו כשורה והפרנסה היתה בשופי", היא מספרת. "הילדים גדלו והצליחו ואני ובעלי עליו השלום רואים ושמחים. שכחתי את שרגא ושכחתי שלא קיבלתי ממנו שטר מחילה". רק הפורענויות שעתידות להתרגש על שני בניו מזכירות לתהילה את הפרת הבטחת הנישואים, שכזה הוא עונשה על פי האגדה העתיקה: "מעשה בבחור אחד שנתן אמונתו לריבה אחת שיישאנה. אמרה: 'מי מעיד?'; והיה שם בור אחד וחולדה. אמר הבחור: 'בור וחולדה עדים בדבר!'. לימים עבר על אמונתו ונשא אחרת והוליד שני בנים. אחד נפל לבור ומת, ואחד נשכחו חולדה ומת. אמרה לו אשתו: 'מה מעשה הוא זה, שבנינו מתים במיתה משונה?' אמר לה: 'כך וכך היה המעשה'" (מתוך פירוש רש"י לתלמוד בבלי מסכת תענית ח ע"א).

רק לאחר שמת בנה בכורה במיתה משונה נזכרה תהילה בשרגא, ורק לאחר שגם בנה הצעיר לא זכה להגיע למצוות שלחה את בעלה לנסות לאתר את שרגא. נראה כי ביטול השידוך הפר את הסדר הקוסמי, לאו דווקא את סדרי עולמה הרגשי שלה. דומה בעיני על כן לא היה זה זיכרון העוול הקדום שהתעורר עם פגישתה במספר וגרם לה לאבד טעם בחייה, אלא אובדן חריף שחוותה זה עתה, שכדרכם של אובדנים גרר אחריו גם את קודמיו; אובדן שלא זכה עד כה לתשומת לב מספקת, ואת ה"עוול" הזה אנסה לתקן להלן.

„מתי חל המהפך בתהילה, מהפך שהפליא את מכריה, שבישר בעצם על החלטתה למות? "הפלא ופלא", אומר החכם הירושלמי למספר, "מיום שאני מכיר את תהילה לא ביקשה ממני דבר ולא שמעתי שביקשה דבר מאדם. ועכשיו ביקשה ממני לומר לך שהיא מבקשת לראותך".

כשמגיע המספר לביתה של תהילה בעזרת החכם, שם היא עתידה לבקש ממנו לכתוב בעבורה את האיגרת לשרגא, היא פותחת ומספרת לו בפטירתה של הרבנית. אותה רבנית חולנית, מרת נפש וחדת לשון, המוצגת בספר כמעין תמונת תשליל של תהילה מאירת הפנים, הולכת ומתחווה כדמות רבת חשיבות, הרבה יותר מעוד מכרה מקרית הנזקקת לעזרתה. הרבנית היא האדם האחרון שהכיר את תהילה ואת חייה בחו"ל, החוליה האחרונה בשרשרת המחברת אותה אל עברה, שהרי "כל הדור שהכיר את תהילה בחוץ לארץ כבר מת". יתרה מכך. ככל שמתחווה סיפורה של תהילה מתגלה הרבנית כמעין נכדתה בפוטנציה, משום שאביה של הרבנית הוא הוא אותו חתן מופלג בתורה שאמור היה להינשא לבתה של תהילה.

אין ספק שתהילה שנותרה ערירית, המטפלת ברבנית החולה מדי יום ביומו במסירות נפש, צופה הליכות ביתה ודואגת לכל מחסורה, פיתחה כלפיה רגש אימהי עז. "הגביה ראשך יקירתי ואני אסעד את הכר", היא מבקשת בבואה אליה ובידה קדירה של תבשיל, והרבנית מצדה מצפה לביקורה ואף מקנאה לה, מצירה על תשומת הלב שמעניקה תהילה למספר. קשר עמוק וחיוני נקשר בין שתי הנשים הבודדות, שעיקר חייהן עברו עליהן בחו"ל, ונראה שעם מותה של הרבנית, נכדתה המדומה, מאבדת גם תהילה את רצון החיים שלה.

אולם הרבנית אינה הנכדה המדומה היחידה בסיפור הזה. הרי המספר, שנשלח לבקר אותה על ידי נכדה שחי בחו"ל, ודרך כך פוגש שוב בתהילה, מעמיד פנים כי נכדה של הרבנית שלח בידיו מעות לקניית תנור בעבורה, ובשעה שהוא קונה את התנור המטולטל במעותיו שלו, הוא הופך בעצם למעין נכד של הרבנית, שהיא מעין נכדתה של תהילה, על פי אותה גניאולוגיה מדומה שנוצרה כאן, שיש לה תוקף רגשי עז בנפשה של תהילה. הרי מיד לאחר אותו אקט סמלי של קניית התנור, פוגש המספר את תהילה בפעם השנייה, ואף שאינו מזהה אותה, "עמדה ושאלה בשלומי, כמי ששואל בשלום קרובו".

דומה, אם כך, כי שני גורמים רבי חשיבות חברו יחדיו להוביל את תהילה אל יום פקודתה. מותה של הרבנית, נכדתה בפוטנציה, שהקשר הקרוב אתה והטיפול היומיומי בה נתנו טעם ומשמעות לחייה, ומציאת נצר בשושלת אשר בידיו אפשר להפקיד את העדות, את הסיפור.

ומיהו אותו נצר? יותר ויותר מתמקדת תשומת הלב בו, במספר. בקריאות הראשונות היתה תהילה העיקר והמספר תפל, אמצעי לספר את סיפורה, ואילו הפעם דומה היה בעיני כדמות המרכזית, על בדידותו ותהיותו. המספר אובד הדרך, המחפש בתחילת הסיפור את ביתו של החכם ואינו מוצא, העומד אצל הכותל "פעמים בין המתפללים ופעמים בין התוהים"; המספר הרואה את עצמו כאדם "שאינו יודע מה יעשה", המנסה לחזור לעבודתו ואינו מצליח, הולך ונקשר אל תהילה, מתוך מבוכתו ותלישותו, בעבותות עזים של אהבה ותלות. ראו עד כמה דומה דרכם האחרונה יחדיו לדרכם האחרונה של אליהו ואלישע במלכים ב, ב. שוב ושוב מבקש אליהו, היודע כי עתיד הוא לעלות השמימה, מאלישע תלמידו וממשיכו

להניח לו לנפשו. "שב נא פה כי ה' שלחני עד בית אל", הוא אומר לו, ובהמשך: "שב נא פה כי ה' שלחני ירחו", אבל אלישע, המבין כי "היום ה' לוקח את אדוניך מעל ראשך", כדברי בני הנביאים, ממאן שוב ושוב להיפרד: "חי ה' וחי נפשך אם אעזבך".

והנה, לאחר כתיבת האיגרת יוצאת תהילה מביתה כדי לאשר את החוזה בבית גחש"א, והמספר שעדיין מתקשה להאמין שזאת דרכה האחרונה אינו מסוגל להיפרד ממנה. "נטפלתי לה והלכתי אחריה", הוא מספר. "כשהגענו לפרשת דרכים עמדה ואמרה לי שלום. אמרתי לה, אלך עמך. פסענו כמה פסיעות וחזרה ועמדה ואמרה, כבר הגעתי למקומי. שלום. ראתה שאני מתאמץ לילך עמה ולא אמרה דבר".

אבל בהמשך, לאחר שמתחוויר לו להוותו שלא כדי לאשר את החוזה על ביתה מיהרה, אלא כדי לאשר את החוזה על בית עולמה, היא מותירה אותו לבדו. לא רכב אש וסוסי אש הפרידו בין השניים אלא מלות פרידה פשוטות "ראתה שאני הולך עמה עמדה ואמרה, חזור לעסקיך בני... שלום לך בני. בהולה אני לביתי. בוודאי כבר ממתנינות לי המרחצות והמטהרות".

דומם ומחריש עומד המספר כשהיא נעלמת בין הבתים והסמטאות. שלא כאלישע אשר ביקש ויהי נא פי שניים ברוחך אלי", אשר צעק "אבי אבי רכב ישראל ופרשיו". שלא כאלישע אשר קיבל לידיו את אדרת אליהו שנפלה מעליו. דומם ומחריש עומד המספר כשתהילה נעלמת. לכאורה, לא השאירה לו דבר, לא אדרת ולא כוח נבואי. אולם אין ספק שדבר חשוב מאין כמותו הותירה בידו - את הסיפור.

הסיפור הזה, שפנים רבות לו, ואפשר להפוך בו ולהפוך בו מדי שנה מחדש, לקוראו כ"המנון לאהבה, לאנושות ולאמונה" (עדי צמח), או כ"סיפור קודש" (אלי שביד), הוא לטעמי גם מעין אגדת חורבן. הרי יותר מכל ממחיש סיפור חייה של תהילה את האווילות המוחלטת שבקנאות הדתית. על מה הפר אביה את אירוסיה לשרגא? על היותו חסיד, אלא שבאופן פרדוקסלי ברבות השנים הופך דווקא בעלה של תהילה לחסיד ואילו שרגא "מחמיץ" - חוזר לחיק היהדות ה"תקנית". היש דרך נוקבת מזו להמחיש את גודל האווילות האכזרית, שהחריבה את חייה של תהילה, המיתה את בניה וגרמה לה להיות בעיני הבריות הוכחה מהלכת לכך "שיש פורענות קשה מאלמנות ומשיכול בנים".

רבים כבר עמדו על כך שתהילה היא מעין סמל לעיר ירושלים. גם בזאת וגם בזאת יופי פנימי וחיצוני, שילוב של עבר והווה, זיקנה ועלומים, ישן וחדש. האין הסיפור הופך משל גם לחורבנה של ירושלים, כאותן אגדות עתיקות על שנאת חינום, ושמא ניתן אף לקרוא בו כיום כנזרה, כנבואת חורבן?

אבל המספר עוד מנסה להציל את חייו מחורבן. דומה כי הוא, אשר זה עתה שב לירושלים לאחר היעדרות של שתיים-עשרה שנה, מנסה דרך סיפורה של תהילה לכתוב איגרת מחילה משלו. הרי כמו אותו בחור באגדת החולדה והבור הפר גם הוא את הבטחתו לעירו, והנה עתה שב אליה ומנסה לתקן את אשר עיווה, כי באגדת חולדה ובור, בניגוד לסיפורה של תהילה, עוד אפשר לתקן. הילדים מתו מיתות משונות ואמם תיעזב, אבל הבחור שהבטיח הבטחת נישואים יקבל הזדמנות שנייה לקיים את הבטחתו ולאחר שיקיימה יחיה באושר, ירבה בנים ונכסים.

ועל כן המספר, אשר שב לעיר למחרת כדי "לראות את שלום תהילה", ימצא את עצמו, למרות האבידה הגדולה, במצב אחר לגמרי. המספר שמתחיל את סיפורו כאובד דרך הזקוק לעזרתה של תהילה - "מעשה והלכתי לבקר חכם אחד מחכמי ירושלים... ולא מצאתי את הבית. מצאתי לאשה אחת באה בפח מים ושאלתי אותה. אמרה לי, בוא ואראך" - מסיים את סיפורו בכך: "מצאתי אותו חכם שהראתה לי תהילה את ביתו".

אמנם אותו חכם הוא זה שמבשר לו על מותה של תהילה י "אותה צדקת עזבה אותנו", אבל כבר אין המספר נזקק לה שתראה לו את הדרך. עכשיו, כשהאדרת בידו, מוצא אותו החכם.

עכשיו, כשהאדרת בידו, יעמוד כאלישע מול המים הטהורים. אלישע שנפרד מאליהו עומד מול מי הירדן ומצליח לחולל נס ולחצותם לשניים, ואילו המספר עומד בחדרה של תהילה מול המים שטיהרו את גופתה ומחולל את נס הסיפור.

תודה לחברתי בלהה בן אליהו על הדיאלוג הפורה.